

BERT VAN RAEMDONCK

Nu op papier, straks digitaal

De pragmatische esthetica van een elektronische brieveneditie

Abstract – In this article I propose a hierarchical model of three different concepts in any digitization project: the digital archive, the digital corpus, and the digital edition. The true value of any large digitization project lies in the creation of a digital corpus, which enables the editor to produce any kind of edition he prefers. I conclude by sketching out the digital *Van Nu en Straks* edition I am preparing, based on a few characteristics of a critical digital edition.

Inleiding

Begin 2007 startten de Universiteit Gent en het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie (het onderzoekscentrum van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde) een gezamenlijk project dat moet resulteren in een elektronisch corpus van brieven in verband met het tijdschrift *Van Nu en Straks*.¹ Kredieten voor het project worden geleverd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek. Aangezien het FWO in het verleden niet bepaald kwistig is geweest met kredieten voor zuiver editiewetenschappelijk onderzoek, is dat op zich al een markant gegeven, dat nog versterkt wordt door de expliciete nadruk die op het elektronische aspect van het onderzoek werd gelegd. Omdat in verband met het digitale aspect van dit project nog heel wat tijdrovend praktisch en theoretisch onderzoek noodzakelijk is, kwam het zwaartepunt van mijn editiewerk te liggen op het digitaal beschikbaar stellen van correspondentie die al eerder op papier verschenen was, en dus niet zozeer op het uitbreiden van het reeds (in drukvorm) bestaande corpus. Maar in wat voor een editie (of corpus of digitaal archief) moet dit project dan resulteren? En wie heeft daar baat bij? In deze bijdrage wil ik daarop een antwoord formuleren.

Het brievencorpus nu en straks

Tussen 1975 en 1983 publiceerde het Centrum voor de Studie van het Vlaamse Cultuurleven vanaf het Begin van de Achttiende Eeuw de briefwisseling van en aan alle *Van Nu en Straks*'ers uit de periode 1890-1893. In totaal gaat het om twin-

1 *Van Nu en Straks* geldt als een van de belangrijkste en meest bestudeerde literaire en culturele tijdschriften uit Vlaanderen. De geschiedenis van dit jongerentijdschrift, dat anarchistisch en avant-gardistisch was van inslag, valt uiteen in twee delen: de eerste reeks (1893-1894) en de tweede reeks (1896-1901). De eerste reeks was onder meer door de medewerking van Henry Van de Velde ook grafisch erg indrukwekkend, en werd inhoudelijk gedomineerd door bijdragen van oprichters Emmanuel de Bom, Cyriel Buysse, Prosper Van Langendonck en August Vermeylen, onder meer aangevuld met bijdragen van Nederlandse auteurs. In de tweede reeks, die grafisch wat soberder was, traden ook auteurs als Stijn Streuvels, Herman Teirlinck en Karel van de Woestijne voor het voetlicht.

Tabel 1 Het brievencorpus nu en straks

Aanwezig in de prepublicaties	Beschikbaar na het project	Aanwezig in de editie
– Transcripties van de brieven (mengvorm tussen kritische en diplomatische transcriptie)	– Diplomatische transcripties van de brieven	– Diplomatische transcripties van de brieven
– Een bibliografische beschrijving van de bronnen	– Een bibliografische beschrijving van de bronnen	– Een bibliografische beschrijving van de bronnen
– Uitvoerige annotaties en biografische informatie over de betrokken personen	– Uitvoerige annotaties en biografische informatie over de betrokken personen	– Uitvoerige annotaties en biografische informatie over de betrokken personen
– Summier commentaar in verband met de editie zelf	– Uitvoerig commentaar in verband met de editie	– Uitvoerig commentaar in verband met de editie
– Summiere contextualisering van de bronnen	– Uitvoerige contextualisering van de bronnen	– Uitvoerige contextualisering van de bronnen
	– Een kritische leestekst van de brieven in een daartoe ontworpen interface	– Een kritische leestekst van de brieven in een daartoe ontworpen interface
	– Digitale afbeeldingen van de brieven	– Digitale afbeeldingen van de brieven
	– Tools voor controle en uitbreidbaarheid van de editie	– Tools voor controle en uitbreidbaarheid van de editie
	– Technische handleiding bij de geëditeerde teksten	– Technische handleiding bij de geëditeerde teksten
	– xml-bestanden met markup van de brieven	– Na verloop van tijd: aanvullingen en commentaren van gebruikers.
	– Bestanden waaruit de interface wordt gegenereerd	

tig delen, waarin een duizendtal brieven zijn geëditeerd. Naar die twintig delen wordt verwezen met de term ‘prepublicaties’, omdat ze nooit verder zijn geraakt dan het stadium van gelumbeckte stencils, en omdat ze in zekere zin slechts het voorbereidende werk vormden voor de in 1988 gepubliceerde editie *Het ontstaan van Van Nu en Straks. Een brieveneditie 1890-1894*,² waarin 459 brieven zijn opgenomen (inclusief 65 die niet in de prepublicaties zijn verschenen). In de eerste fase van mijn onderzoek zullen de prepublicaties en de editie uit 1988 gedigitaliseerd worden. Vervolgens zullen ze worden aangevuld met elders gepubliceerde brieven van, aan en tussen de betrokkenen van het tijdschrift.

In de bovenstaande tabel som ik achtereenvolgens op wat er in de prepublicaties is opgenomen, wat er na voltooiing van mijn onderzoek aan bronnen beschikbaar zal zijn, en wat daarvan ten slotte in de eigenlijke editie zal worden aangeboden.

2 Van Dijk, Lissens en Saldien, 1988.

Archief en Museum

Ik heb in bovenstaande tabel een onderscheid gemaakt tussen wat we nu al hebben enerzijds en wat we straks zullen hebben anderzijds, en in de categorie van wat we straks zullen hebben, heb ik nog een distinctie gemaakt tussen wat er aan bestanden en bronnen op een of andere manier ‘beschikbaar zal zijn’ en wat de editie zelf zal aanbieden. Op het belang van dat laatste onderscheid wil ik hierna wat dieper ingaan. Daarvoor wil ik eerst een terminologische distinctie belichten waarover binnen de editiewetenschap al een en ander is geschreven, en die door Edward Vanhoutte werd geformuleerd als het verschil tussen de zgn. ‘archieffunctie’ van een digitaal archief en de ‘museumfunctie’ van een digitale editie.³

In zijn artikel ‘Where is the editor?’ stelt Vanhoutte vast dat het ontzettend moeilijk, praktisch onmogelijk en ook niet wenselijk is om het ‘kritische’ aspect van een kritische editie en de archieffunctie ervan in één product te combineren. Daarom stelt hij voor elektronische tekstedities een model voor, waarin de ‘Archival Function’ en the ‘Museum Function’ van elkaar worden losgemaakt. De ‘Archival Function’ wordt gedefinieerd als ‘the preservation of the literary artifact in its historical form and the historical-critical research of a literary work’; de ‘Museum Function’ als ‘the presentation by an editor of the physical appearance and/or the contents of the literary artifact in a documentary, aesthetic, sociological, authorial or bibliographical contextualization, intended for a specific public and published in a specific form and lay-out’.⁴ De eerste functie vindt zijn plaats in het digitale archief, de tweede in de editie. De relatie tussen de twee kan volgens Vanhoutte alleen maar hiërarchisch zijn: geen museum zonder archief. Tot het digitale archief horen, nog altijd volgens Vanhoutte, ten minste de ongecomprimeerde digitale facsimile’s van de fysieke bronnen, bibliografische beschrijvingen én de diplomatische transcripties van de primaire bronnen. Het archief moet uitbreidbaar zijn en geschikt voor wetenschappelijk onderzoek, onder meer door gebruik te maken van internationale standaarden wat betreft de markup van de bestanden. Op basis daarvan kan de editeur dan zijn (nog subjectievere) editie genereren, zonder zich verder te hoeven bekommeren over de ‘volledigheid’ of de mate van ‘definitiviteit’ ervan.

De Duitse editiewetenschapper Patrick Sahle heeft dit model verwerkt in zijn tekst ‘Digitales Archiv – Digitale Edition. Anmerkungen zur Begriffsklärung’, waarin hij (zoals de titel al aangeeft) eveneens een onderscheid maakt tussen het digitale archief en de digitale editie. Het digitale archief is voor Sahle

eine Zusammenstellung von Repräsentationsformen. Diese Zusammenstellung kann Bestände analoger Archive nachbilden. Oder sie ist unabhängig davon und bildet dann ein digitales Archiv, dem in seinem Zuschnitt kein materielles Archiv entspricht. Das digitale Archiv ist nicht nur in seiner Repräsentationsweise eine mentale und technische Konstruktion, sondern auch in seinem inhaltlichen Zuschnitt. [...] Es ist das Fundament und jener Informationspool, aus dem die Edition hergestellt wird.⁵

³ Vanhoutte, 1999.

⁴ Vanhoutte, 1999:176.

⁵ Sahle, 2005.

Archief – Corpus – Editie

Voor het vervolg van mijn betoog onthouden we vooral dat Sahle het digitale archief (onder meer) ziet als een mentale en technische constructie, en daar voeg ik dan meteen aan toe dat het, omdat het een *constructie* is, en dan nog ten dele een *mentale* constructie, per definitie dus geen objectiviteit kan claimen. Uit het vervolg van zijn tekst blijkt dat Sahle ook een onderscheid maakt tussen een ‘elektronischer Edition’ en een ‘digitaler Edition’, waarbij hij de eerste beschouwt als iets wat een veel nauwere band met de gedrukte tekst heeft – in feite gaat het dus om dezelfde inhoud die alleen in een ander medium is gegoten – terwijl de digitale editie qua inhoud, structuur en functionaliteit de gedrukte editie overstijgt, en dus niet zomaar af te drukken is zonder informatie of functionaliteit te verliezen.

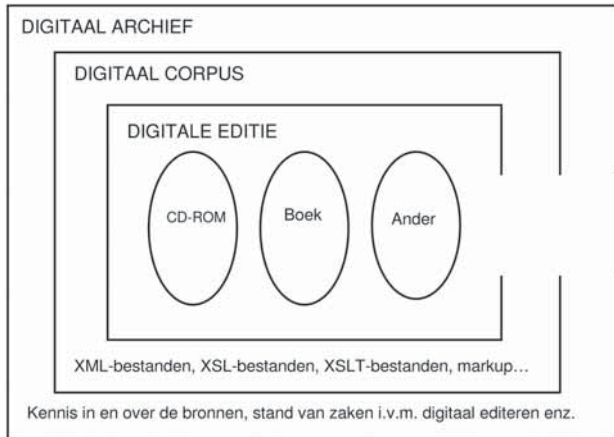
Sahle levert daarmee de bouwstenen aan voor een nieuw, uitgebreider model, dat mij bijzonder geschikt lijkt om een scherper beeld te schetsen van hoe de elektronische editeur met zijn bronnen moet omgaan. Omdat Sahle dat model niet concreet uitwerkt en ik het onderscheid tussen een ‘elektronische’ en een ‘digitale’ editie terminologisch te verwarrend vind, heb ik op basis van zijn ideeën zelf een voorstel uitgewerkt, waarin drie concepten worden onderscheiden. Dat model, dat ik het ‘keukenkastmodel’ noem, bestaat uit drie concepten: het *digitale archief*, het *digitale corpus* en de *digitale editie*.⁶

Het *digitale archief* is het abstracte, mentale geheel van informatie in en over de fysieke en digitale bronnen, samen met alle mogelijke (i.e. bestaande en denkbare) representatievormen van die bronnen. Dit archief is als het ware de *status quaestionis* van het project, waarin alle informatie vervat zit waarmee een editeur aan de slag kan, dus bijvoorbeeld ook de huidige stand van zaken op het gebied van beschikbare tools en markuptalen die de editiewetenschap van nut kunnen zijn. In de keukenmetafoor is dit niet alleen de keuken zelf, maar ook alle mogelijke kennis over koken, ingrediënten en keukenmateriaal. Het is een objectief geheel dat er voor elke kok/editeur die voor deze keuken/dit editieproject gekozen heeft, hetzelfde uitziet, maar die talloze mogelijkheden biedt om naar eigen believen te worden ingevuld.

Het *digitale corpus* is de digitale concretisering van het digitale archief en bevat dus alle digitale bronnen die dat archief vormgeven. Deze bronnen vormen het materiaal dat van pas kan komen om eender welke soort van editie te kunnen genereren, al is de digitale editie daarvan wel de meest voor de hand liggende soort. In keukentermen: het corpus is de heterogene samenstelling van messen, vorken, lepels, blikopeners, kurkentrekkers en spatels in alle kleuren, vormen en maten, die de kok/editeur mettertijd heeft verzameld, aangevuld met een heleboel ingrediënten die hij al dan niet in zijn gerechten kan verwerken. Een andere kok heeft wellicht nagenoeg dezelfde objecten in zijn keuken ter beschikking, en ze hebben telkens hetzelfde doel, maar ze zien er in meerdere of mindere mate duidelijk anders uit.

6 Het model is geïnspireerd op het bekende ‘Baukastenprinzip’ van de Zwitserse editiewetenschapper Hans Zeller, die een gelijkaardig hiërarchisch model ontwikkelde om verscheidene soorten edities van elkaar te onderscheiden op basis van de noodzakelijke elementen waaruit ze zijn opgebouwd. Zie Zeller, 1985.

Schema 1 Digitaal archief – digitaal corpus – digitale editie: een hiërarchisch maar open model.

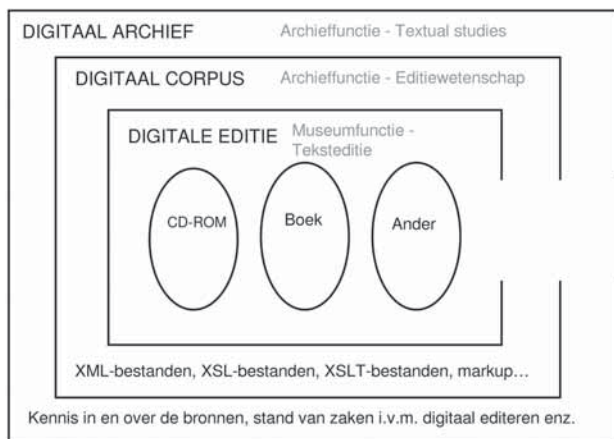

De *digitale editie* is een afgewerkt product van het digitale corpus, dat werd ontworpen volgens project-specifieke doeleinden, met een specifiek publiek voor ogen, waarin ten minste één versie van de bronnen wordt gepresenteerd. De editie is voor de editeur als het gerecht dat de kok met zijn keukengerei en zijn ingrediënten heeft bereid, en dat hij uiteindelijk aan zijn gasten voorschotelt.

Deze drie concepten staan in een hiërarchisch verband met elkaar: uit het digitale archief ontspruit het digitale corpus, dat op zijn beurt aan de basis ligt van de digitale editie. We kunnen dit model voorstellen zoals in schema 1.

Teruggrijpend naar het model van Vanhoutte stellen we vast dat het *digitale archief* op een abstracte manier de rol van archieffunctie vervult. Het digitale archief moet men als editeur benaderen als een profielbeschrijving voor een vacante positie, waarin alle eigenschappen vermeld staan waaraan een sollicitant zou moeten voldoen. In realiteit zal en kan niemand met exact zo een profiel rondlopen, maar het is aan de editeur om er zich zo aan te passen dat hij het karwei toch kan klaren. Het wetenschappelijke werk dat zich op het niveau van het digitale archief afspeelt, is dat van de documentanalyse en de ‘textual studies’, een absoluut noodzakelijk vertrekpunt om een corpus of een editie te creëren. Om bij de keukenterminologie te blijven: zonder keuken kan de kok geen maaltijd bereiden. Sterker nog, wie niet over een grondige kennis van (de werking van) zijn keukenmateriaal beschikt, kan zichzelf onmogelijk een kok noemen.

Het *digitale corpus* vervult een archieffunctie, maar dan in de ruime zin van het woord: het bewaart niet alleen de bronnen die tentoongesteld (lees: geëditteerd) kunnen worden, maar bevat als het ware ook de steunmuren van het gebouw zelf. Concreet zijn dat bijvoorbeeld de XML-bestanden met de noodzakelijke markup van de bronnen, die niet noodzakelijk door een eindgebruiker hoeven te worden bestudeerd, en waarover die gebruiker zelfs niet eens hoeft te beschikken. De discipline die zich theoretisch en methodologisch op het corpus concentreert, is de editiewetenschap. In de culinaire metafoor is ook dit een noodzakelijk stadium om te kunnen koken: iemand die zowel over een keuken als over een ruime kennis van het koken beschikt, maar in zijn kasten geen materiaal of ingrediënten liggen heeft, is technisch werkloos.

Schema 2 Archief, corpus en editie: twee functies, drie disciplines.

In het model van Vanhoutte vervult de *digitale editie* een museumfunctie, in de enge betekenis van het woord: ze is niets anders dan een (meestal tijdelijke) tentoonstelling. De discipline die zich daarmee bezighoudt, is niet zozeer de (theoretische) editiewetenschap maar de (meer praktische, technische) teksteditie. In dit stadium van het hiërarchische model is de kok volop in actie en kan er ook nog heel wat mislopen, maar dat is dan vooral aan zijn eigen onkunde gelegen: een kok die zijn métier nauwgezet, met liefde en oog voor detail uitvoert, heeft een grote kans op slagen. Als we deze gegevens aan ons schema toevoegen, ziet het resultaat er uit zoals schema 2.

Door deze indeling in drie in plaats van in twee concepten, kunnen we ook de knoop ontwarren in verband met de al dan niet bestaande objectiviteit van digitale archieven. Onder meer Els Stronks heeft zich in haar (overigens zeer lezenswaardige) tekst 'Het oude boek gaat digitaal. Contouren van de digitale editie' in die kwestie enigszins vastgereden. Stronks belicht net als Vanhoutte en Sahle het verschil tussen een digitaal archief en een digitale editie (met dat eerste verwijst ze dan in grote lijnen naar wat ik hier zelf net het digitale corpus heb genoemd), maar stelt dat er digitale archieven zijn 'die tot stand gekomen zijn zonder tussenkomst van een editeur'.⁷ In feite is zoiets echter onmogelijk, want in Stronks' digitale archief (mijn digitale corpus) horen bijvoorbeeld de transcripties thuis, maar iedereen die ooit een handschriftelijke bron getranscribeerd heeft, weet dat volmaakt objectief transcriberen een utopie is.

De verwarring in het artikel van Stronks komt mijns inziens voort uit het feit dat ze zich op een definitie van het digitale archief uit Sahles tekst baseert, die Sahle in het vervolg van zijn tekst zelf resoluut verwerpt, omdat ze volgens hem niet meer aan de verworvenheden van de elektronische editiewetenschap beantwoordt. Sahle wijst trouwens zelf ook expliciet op de subjectiviteit van digitalisatie:

Jeder geregelte Verarbeitungsprozess ist von den Parametern abhängig, die ihn bestimmen. Diese Konfiguration selbst eines maschinellen Abbildungsprozesses bildet den unvermeidlichen interpretativen Aspekt der Verarbeitung und Wiedergabe.⁸

⁷ Stronks, 2007:157.

⁸ Sahle, 2005.

Wat Sahle bedoelt, is dat bijvoorbeeld ook het maken van digitale facsimile's geen objectieve onderneming is, want de ene scanner zal een ander resultaat geven dan de andere, de software kan verschillen, en bovendien moet je als editeur ook keuzes maken in verband met het formaat waarin je de beelden zult opslaan, of er eventueel gecomprimeerd mag of moet worden, enzovoort.

Wat voor editie?

Terug naar de correspondentie in verband met *Van Nu en Straks*. In de eerste fase van mijn editieproject heb ik het digitale archief uitgedacht door een grondige inhoudelijke, formele, structurele en ontologische analyse van de bronnen en een onderzoek naar de beschikbare mogelijkheden van tools en talen voor de elektronische editiewetenschap.⁹ De tweede fase, waarin het project momenteel verkeert, is veruit de meest arbeidsintensieve. Alle brieven worden gecodeerd, met name volgens de *DALF guidelines for the description and encoding of modern correspondence material*,¹⁰ waarbij DALF kort is voor 'Digital Archive of Letters in Flanders'. De *DALF guidelines* zijn een aan het CTB ontworpen uitbreiding op de *Guidelines* van het TEI (Text Encoding Initiative). In de derde fase zal uit het digitale corpus een editie worden ontworpen die ten slotte online zal worden gepubliceerd. In tussentijd zullen mogelijk ook al enkele deeledities op het net worden geplaatst. Door in die drie fasen te werk te gaan, hoop ik niet alleen een parel van een editie te maken, maar ook een voorraad aan bronnen aan te leggen waarmee de gebruiker heel wat meer zal kunnen aanvangen dan met de gigantische stapel papier van de twintigdelige prepublicaties en alle andere gedrukte edities van de brieven in verband met *Van Nu en Straks*.

Het is ontzettend moeilijk om uit te denken wie er bij zo een brieveneditie baat kan hebben, en vooral wat hij of zij dan met die editie zal willen aanvangen.¹¹ Het is nog veel moeilijker om een editie te maken die aan ieders verwachtingen en verlangens zal voldoen. Naast *lezers* van een editie zijn er natuurlijk ook onderzoekers die een editie vooral willen *gebruiken*: volgens zijn eigen behoeften bronnen met elkaar vergelijken, emendaties controleren, zelf annotaties maken, enz. Door die actieve exploratie van en participatie aan de editie krijgt de gebruiker immers een beter begrip van de aangeboden teksten, een onderneming waarvan ook de editie zelf uiteindelijk alleen maar beter kan worden, althans indien de editie een vorm van communicatie of interactie tussen de editeur en de gebruiker van de editie mogelijk maakt.

9 Met een ontologische analyse van de bronnen bedoel ik niet alleen een formeel, materieel onderzoek van de brieven, maar ook een studie van de brief als specifiek communicatiemedium. Onder meer Vanhoutte 2003b en Scheibe 1988 gelden wat dat betreft als oriënterende lectuur.

10 <<http://www.kantl.be/ctb/project/dalf/dalfdc/>>.

11 Er werd wat dat betreft ook nog maar weinig onderzoek uitgevoerd. Naar aanleiding van een lezing tijdens de studiedag 'Bits, Bytes en Bladen' (Nijmegen, Radboud Universiteit, 16 mei 2008) heb ik daar een aanzet toe gegeven, onder meer door de online publicatie van een vragenlijst die peilde naar de ideeën van tijdschriftonderzoekers in verband met het nut en het gebruik van digitale brieven corpora. De resultaten van dat onderzoek worden in een later te verschijnen publicatie verwerkt. De vragenlijst is te vinden via de website van het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie: <http://www.kantl.be/ctb/project/2007/nustraks.htm>.

Het ideaal van de ultieme editie, een feilloos en compleet eindproduct dat niet meer voor verbetering vatbaar is, is al een tijdje gesneuveld. Onder meer uit mijn ervaring met de gedrukte brievenedities in verband met *Van Nu en Straks* blijkt dat het ideaal van de ultieme editie soms trouwens een averechts effect kan hebben: juist doordat nogal wat klassieke editoren de eigen methodologie als waterdicht en onfeilbaar beschouwden, namen ze soms beslissingen die er juist voor gezorgd hebben dat we vandaag toch weer alle oorspronkelijke bronnen moeten raadplegen om de informatie te verkrijgen die we willen. In het beste geval kunnen we van die edities dus misschien wel *lezers* zijn, maar als *gebruikers* staan we in de kou. Maar zoals ondertussen duidelijk mag zijn, en zoals ook uit eerdere projecten en edities is gebleken, worden die twee activiteiten beter van elkaar gescheiden: een digitale editie probeert dus beter *niet* om tegelijk een digitaal corpus te zijn. Daaruit kunnen we concluderen dat de digitale edituur idealiter best niet naar één eindproduct streeft, maar naar twee, drie, of nog meerdere.

Als we ervan uitgaan dat een van die eindproducten een digitale editie zal zijn, dan is de volgende vraag natuurlijk hoe die er uit moet zien. Voor het vervolg van dit artikel concentreer ik mij op het primaire eindproduct van het *Van Nu en Straks*-project, de digitale editie. Wat voor soort digitale editie moet er uiteindelijk uit het digitale corpus rollen? Om dat te omschrijven, vertrek ik van een definitie die door Edward Vanhoutte werd geformuleerd:

By electronic edition, I mean an edition (1) which is the immediate result or some kind of spin-off product from textual scholarship; (2) which is intended for a specific audience and designed according to project-specific purposes; (3) which represents at least one version of the text or the work; (4) which has been processed in a platform-independent and non-proprietary basis, i.e. it can both be stored for archival purposes and also made available for further research (Open Source Policy); (5) whose creation is documented as part of the edition; and (6) whose editorial status is explicitly articulated.¹²

Als we de term ‘electronic edition’ vervangen door ‘digital edition’ (waarmee uiteraard naar hetzelfde wordt verwezen, maar ik houd de terminologie van het model dat ik hierboven heb voorgesteld aan), dan zullen deze eigenschappen inderdaad de *Van Nu en Straks*-editie kenmerken.

Kritische digitale editie

Een digitale editie wordt het dus, zoveel is duidelijk, maar wat voor soort digitale editie moet het worden? Een *kritische* digitale editie is wellicht het meest voor de hand liggend. In een artikel uit 2002 formuleerde Peter Robinson enkele voorwaarden en vereiste functionaliteiten om van een kritische digitale editie te kunnen spreken:¹³

- 1 A critical digital edition is anchored in a historical analysis of the materials.
- 2 A critical digital edition presents hypotheses about creation and change.

¹² Vanhoutte, 2006:163.

¹³ Robinson, 2002.

- 3 A critical digital edition supplies a record and classification of difference over time, in many dimensions and in appropriate detail.
- 4 A critical digital edition may present an edited text, among all the texts it offers.
- 5 A critical digital edition allows space and tools for readers to develop their own hypotheses and ways of reading.
- 6 A critical digital edition must offer all this in a manner which enriches reading.

Onder meer deze zes ‘proposals’, zoals Robinson ze noemt, zullen een leidraad zijn voor wat ik met de *Van Nu en Straks*-editie in meerdere of mindere mate van plan ben. Uit Robinsons ‘proposals’ blijkt echter duidelijk dat ze zijn opgesteld met de editie van een historische literaire tekst voor ogen, i.c. de *Canterbury Tales*. Ik concretiseer ze daarom nog een keer met het oog op een brieveneditie.

- 1 A critical digital edition is anchored in a historical analysis of the materials.

Een kritische editie heeft inderdaad weinig zin zonder een voorafgaande historische analyse van de bronnen. In het geval van brieven die niet door twee maar door meerdere auteurs geschreven zijn en die als gemeenschappelijke inhoud een literair tijdschrift hebben, zal dat betekenen dat er moet worden onderzocht in welke tijd en hoe die betrokkenen elkaar gevonden hebben, in welke historische, literaire en algemeen-culturele tijdsgeest dat gebeurde en wat voor soort brieven dat heeft opgeleverd. Dat gebeurt in het commentaar bij de editie, dat alleen maar subjectief kan zijn, hoezeer het ook op een wetenschappelijk onderzoek van de bronnen gebaseerd is.

- 2 A critical digital edition presents hypotheses about creation and change.

Over de omstandigheden waarin brieven zijn geschreven, bestaat meestal niet zo veel onduidelijkheid. Bovendien is van brieven vaak slechts een enkel exemplaar bewaard. Indien er toch twee of meer exemplaren bewaard zijn, dan nog komen er in die versies zelden varianten voor. Wie een digitale brieveneditie maakt, zal aan dit deel van het onderzoek wellicht dus minder tijd hoeven te besteden. Niettemin moet het hoe dan ook toch gebeuren, want als er al eens verschillende versies van een brief gevonden worden, zijn die variëteit bijna automatisch belangwekkend. Daarover moet bijgevolg grondig verslag worden uitgebracht in het kritische apparaat, waarin hypotheses in verband met mogelijke verklaringen voor de variëteit versies worden geformuleerd.

- 3 A critical digital edition supplies a record and classification of difference over time, in many dimensions and in appropriate detail.

Hiervoor geldt hetzelfde als wat ik bij de tweede ‘proposal’ heb geschreven. Ik ga er hier dus niet dieper op in.

- 4 A critical digital edition may present an edited text, among all the texts it offers.

Omdat er zelden variëteit versies van brieven worden aangetroffen, kan een brieveneditie veelal niet anders dan maar één versie presenteren. Binnen een enkele versie van een brief kunnen uiteraard echter wel heel wat interne varianten voorkomen. Het is opvallend dat Robinson heel voorzichtig schrijft dat een kritische digitale editie een geëditeerde versie van de tekst *kan* presenteren (*‘may present’*). Het is mijn

overtuiging dat een editeur zich er niet voor hoeft te schamen om in zijn kritische (brieven-)editie slechts één weloverwogen leestekst aan te bieden, althans niet wanneer die versie het product is van een (beschikbaar) digitaal corpus waarin alle interne varianten gedocumenteerd zijn. In dat digitale corpus zijn die varianten in principe controleerbaar door de facsimile's van de bronnen met de transcripties te vergelijken, maar veel beter nog valt die informatie af te leiden uit de markup (de codering) van de bronnen. Robinson heeft uit zijn twee decennia durende onderzoek in verband met de *Canterbury Tales* overigens zelf ook geconcludeerd dat je de lezer geen plezier doet door hem met allerlei versies van een groot aantal teksten te overstelpen, en hem er dan zelf maar zijn weg in te laten zoeken.

Bescheidenheid is een benijdenswaardige eigenschap, maar wie jarenlang een corpus van teksten van dichtbij bestudeerd heeft, is goed geplaatst om een voorstel voor een leestekst te kunnen doen. Een editeur die zijn digitale archief goed documenteert en die de gebruikers van zijn editie voldoende middelen ter beschikking stelt om zijn werk nauwlettend te controleren en eventueel te corrigeren, doet de lezer van zijn editie een plezier door één versie voorop te stellen. Een argument daarvoor wordt trouwens door Robinson zelf aangereikt in zijn laatste 'proposal' in verband met kritische digitale edities, waarover meteen meer.

Poëzie-edities die het CTB recent in boekvorm publiceerde,¹⁴ of het oorlogsdagboek van Virginie Loveling dat ikzelf online heb gepubliceerd,¹⁵ noemen wij 'tekstkritische leesedities', waarmee we specifiek verwijzen naar het feit dat ze voortkomen uit het digitale corpus. Deze edities zijn het resultaat van grondig onderzoek en veelvuldige documentatie op het niveau van het digitale corpus, maar bieden de lezer dan een welgekozen leestekst aan, die van dat onderzoek het resultaat is. In een digitale editie betekent dit dat de lezer in de eerste oogopslag alleen de leestekst te zien krijgt, maar wel alle kans krijgt om de interne varianten op te roepen.

- 5 A critical digital edition allows space and tools for readers to develop their own hypotheses and ways of reading.

Een kritische digitale editie is een subjectief product, en is dus altijd voor uitbreiding en correctie vatbaar. Om lezers of gebruikers – of hoe je het beoogde publiek van je editie ook wilt noemen – van dienst te zijn, zijn tools voor collatie, concordantie en annotatie dus geen overbodige service. Het is een interessante uitdaging voor de digitale editeur om een manier te vinden om de waardevolle resultaten van deze uitbreidingen door de gebruiker op een of andere manier tot zijn digitale corpus te laten doorstromen, zodat ze vervolgens ook in een nieuwe digitale editie kunnen worden verwerkt. Voor het *Van Nu en Straks*-project zal alleszins worden uitgezocht of en hoe dat kan worden gerealiseerd.

- 6 A critical digital edition must offer all this in a manner which enriches reading.

¹⁴ Bedoeld worden de poëzie-edities van twintigste-eeuwse Vlaamse dichters die door het CTB worden voorbereid en door Lannoo worden uitgegeven. In die reeks verschenen de verzamelde gedichten van Jos de Haes (2004), Hugues C. Pernath (2005) en Paul Snoek (2006).

¹⁵ Loveling, 2005.

Wie een blik werpt op een aantal digitale edities die de laatste twee decennia gepubliceerd zijn, zal merken dat er een groot verschil is in de manier waarop die edities de geëditeerde teksten presenteren. Sommige lijken het wijd verspreide vooroordeel ten opzichte van digitale edities – met name dat ze het lezen, raadplegen, gebruiken en onderzoeken van teksten alleen maar bemoeilijken in plaats van het te vergemakkelijken – alleen maar te bevestigen. Ik ben ervan overtuigd dat de digitale editiewetenschap zich tot in het recente verleden inderdaad te weinig heeft bekommerd om de esthetiek en dus het leesplezier van de eindproducten die ze genereert.

In haar tekst die ik hierboven al vermeld heb, verwijst Els Stronks naar een onderzoek waarin werd uitgewezen dat internetgebruikers binnen de vijftig milliseconden een oordeel vormen over de website die ze bezoeken, en dat dit oordeel bepalend is voor de inschatting van de kwaliteit en de bruikbaarheid ervan.¹⁶ In die zin verschillen internetgebruikers overigens niet van lezers in een boekhandel of bibliotheek, die zich niet alleen door de naam van de auteur en hun al dan niet bestaande voorkennis over een bepaald boek laten leiden, maar zeker ook door mooie covers en aantrekkelijke lettertypes. Stronks heeft overschot van gelijk wanneer ze daaruit besluit dat digitale edities er alle belang bij hebben om in het verloop van het project ook tijd en financiering te voorzien om de visuele presentatie van de editie voor te bereiden.

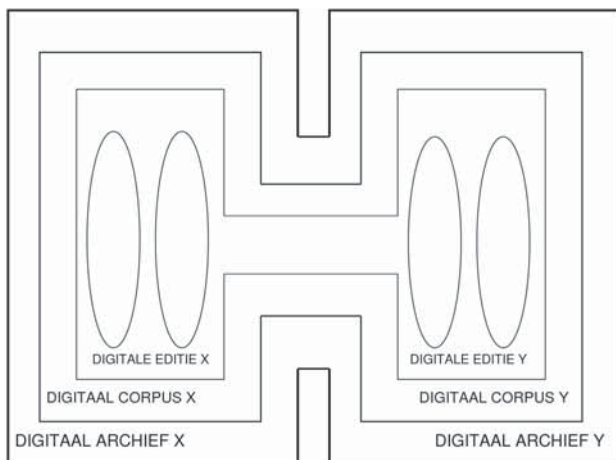
Conclusies

Ter conclusie van deze bijdrage wil ik het belang van voorafgaand ontologisch onderzoek in verband met de voorhanden zijnde bronnen nog eens onderstrepen, ook wanneer een editieproject vertrekt vanuit een of meer op papier gedrukte edities, zoals dat met het *Van Nu en Straks*-project het geval is. Het is verleidelijk om er in die gevallen van uit te gaan dat het editiewerk toch al door anderen verricht is en de digitale editie dus niets anders hoeft te zijn dan een eenvoudige ‘digitalisering’ van die edities, in de enge zin van het woord: een beetje scannen, op de scans wat OCR-software toepassen, hier en daar een beetje markup toevoegen, en klaar is kees.

Digitaal editeren is een totaal andere bezigheid dan een gedrukte editie voorbereiden, zoals het raadplegen van een digitale editie ook compleet anders verloopt dan het raadplegen van een gedrukte editie. Als we de lezer en de gebruiker van een digitale brieveneditie zo goed mogelijk willen bedienen, is het belangrijk om vooraf en tijdens de creatie ervan niet alleen voortdurend de vraag te stellen wat die gebruiker van onze editie zal verlangen, maar ook waar we er zelf als editoren mee naartoe willen.

Een doel dat we onszelf kunnen stellen is het laten overvloeien of toch minstens met elkaar in verband brengen van de ene digitale editie met de andere. Nu het Huygens Instituut in Nederland en het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie in Vlaanderen een samenwerkingsakkoord hebben gesloten, kunnen we gaan dromen van een groot editieproject dat de doelstellingen van de kleinere projecten van de beide instituten overvleugelt. Een groot digitaal corpus van brieven

16 Stronks, 2007:157-158.

Schema 3 Twee digitalisatieprojecten als onderdelen van een overkoepelend project.

dat volgens dezelfde principes en dezelfde technieken tot stand is gekomen, behoort dan tot de mogelijkheden. Het theoretische model dat ik vandaag heb voorgesteld, laat daar ook de ruimte voor open, zoals uit deze schematische voorstelling van twee digitalisatie- en editieprojecten mag blijken.

Een digitale editie kan best ook *kritisch* zijn, maar hoeft dat niet noodzakelijk bij de eerste oogopslag te demonstreren. De meerwaarde van een digitaal project zoals het *Van Nu en Straks*-project schuilt niet alleen in de digitale editie die eruit voorkomt, maar vooral ook in het *corpus* dat er aan de basis van ligt, en dat, wanneer het digitale *archief* na verloop van tijd gewijzigd of uitgebreid is, kan meevolueren en weer als basis kan dienen voor nieuwe edities.

Het doel van elk digitaal (brieven)editieproject is een esthetisch uitmuntende editie die door haar aantrekkelijke interface de *lezer* het plezier verschaft van interessante, belangwekkende teksten. Tegelijk moet die editie het resultaat zijn van een pragmatisch doordacht corpus dat van die lezers ook *gebruikers* maakt, die in het geheel van bronnen en informatie hun weg vinden, zoals de kok ook blindelings de weg vindt in zijn keuken, waardoor hij zijn gasten dermate van een maaltijd kan laten genieten, dat ze nadien thuis zin krijgen om zelf ook eens aan de slag te gaan. Mijn honger is alvast nog niet gestild.

Bibliografie

- Loveling 2005 – Virginie Loveling: *In Oorlogsnood. Virginie Lovelings dagboek 1914-1918. Tekst-kritische editie door Bert Van Raemdonck*. Gent, 2005.
 <<http://www.kantl.be/ctb/pub/loveling/html/index.htm>>
- Robinson 2002 – Peter Robinson: 'What is a Critical Digital Edition?'. In: *Variants. Journal of the European Society for Textual Scholarship* 1, p. 43-62.
- Sahle 2005 – Patrick Sahle: 'Digitales Archiv – Digitale Edition. Anmerkungen zur Begriffsklärung'. <http://www.germanistik.ch/publikation.php?id=Digitales_Archiv_und_digitale_Edition>
- Scheibe 1988 – Siegfried Scheibe: 'Some Notes on Letter Editions: With Special Reference to German Writers'. In: *Studies in Bibliography* 41, p. 136-148.
- Stronks 2007 – Els Stronks: 'Het oude boek gaat digitaal. Contouren van de digitale editie'. In: *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* 14. Nijmegen, p. 149-159.

- Van Dijck, Lissens en Saldien 1988 – Leen van Dijck, J. Paul Lissens en Toon Saldien: *Het ontstaan van Van Nu en Straks. Een brieveneditie 1890-1894*. Antwerpen, 1988.
- Vanhoutte 2000 – Edward Vanhoutte: 'Where is the editor? Resistance in the creation of an electronic critical edition'. In: Marilyn Deegan, Jean Anderson, en Harold Short (ed.): *DRH 98. Selected papers from Digital resources for the Humanities 1998. University of Glasgow, September 1998*. London, 2000, p. 171-183. (OHC Publication, 12)
- Vanhoutte en Van den Branden 2003a – Edward Vanhoutte en Ron Van den Branden: *DALF guidelines for the description and encoding of modern correspondence material Version 1.0*. Gent: CTB-KANTL. <<http://www.kantl.be/ctb/project/dalf/dalfdoc/>>
- Vanhoutte 2003b – Edward Vanhoutte: 'Een brief is een brief is een brief etc. Structurele en semantische problemen bij de elektronische editie van correspondentie.' In: Edward Vanhoutte & Yves T'Sjoen (ed.), *Epistolaria. Tekstgenetische studies*. Antwerpen, 2003, p. 141-159. (AMVC-Publicaties 6)
- Vanhoutte 2006 – Edward Vanhoutte: 'Prose Fiction and Modern Manuscripts. Limitations and Possibilities of text-encoding for electronic editions'. In: Lou Burnard, Katherine O'Brien O'Keeffe en John Unsworth (eds.): *Electronic Textual Editing*. New York, 2006, p. 161-180.
- Zeller 1985 – Hans Zeller: 'Für eine historische Edition. Zu Textkonstitution und Kommentar'. In: *Germanistik - Forschungsstand und Perspektiven*, Vorträge des Deutschen Germanistentages 1984 (2), Berlin/New York, p. 305-323.

Adres van de auteur

Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie KANTL
 Koningstraat 18
 B-9000 Gent, België
bert.vanraemdonck@kantl.be